

SL. 1. KUĆA STANKOVIĆ, UGLOVNICA ILICE I HARMICE (LITOGRAFIJA J. HÜHNA, 1860./61.)

FIG. 1 STANKOVIĆ HOUSE, CORNER BUILDING OF ILICA AND HARMICA (LITHOGRAPH BY J. HÜHN, 1860/61)

ZLATKO KARAČ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
HR – 10000 ZAGREB, KACICEVA 26

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

UDK 72.03:728 (497.5 ZAGREB) "17/00"

TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM

2.01.04 – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE

I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA

ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 26. 03. 2007. / 31. 05. 2007.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF ARCHITECTURE
HR – 10000 ZAGREB, KACICEVA 26

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UDC 72.03:728 (497.5 ZAGREB) "17/00"

TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE

AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE

ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 26. 03. 2007. / 31. 05. 2007.

KUĆA STANKOVIĆ U ZAGREBU STUDIJA ARHITEKTONSKOG RAZVOJA

STANKOVIĆ HOUSE IN ZAGREB STUDY OF ITS ARCHITECTURAL EVOLUTION

BOLLÉ, HERMAN
FELBINGER, BARTOL
HISTORICIZAM
KUĆA STANKOVIĆ
ZAGREB

BOLLÉ, HERMAN
FELBINGER, BARTOL
HISTORICISM
STANKOVIĆ HOUSE
ZAGREB

Uglovna trokatnica, poznata kao kuća ili palača Stanković (Trg bana J. Jelačića 1 / Ilica 2), po svome urbanistički eksponiranom položaju i povijesnoj slojevitosti pripada konzervatorski najzanimljivijim i najstarijim spomeničkim građevinama u zagrebačkom Donjem gradu. Utvrđene su četiri glavne razvojne faze kuće: prvotna prizemnica Krajačić-Erdödy (poč. 18. st.), jednokatnica Jelačić (kraj 18. st., dokumentirana po Felbingeru), dvokatnica Stanković (poslije 1833., vjerojatno Cragno lini) i trokatnica Stanković (Bolléova adaptacija poslije 1882.).

The three-storey corner building also known as Stankovic House (Palace) situated on Ban Jelačić square 1 / Ilica 2 belongs to the oldest and most interesting buildings of Central Zagreb in terms of its prominent urban position and multiple historical layers. The house has gone through four main development phases: the original single-storey Krajačić-Erdödy House (early 18th c.), two-storey Jelačić House (late 18th c., documented by Felbinger), three-storey Stankovic House (after 1833, probably Cragno lini) and four-storey Stankovic House (Bollé's redesign after 1882).

UVOD

INTRODUCTION

Dojmljiva uglovna trokatnica, poznata kao kuća ili palača Stanković (Trg bana J. Jelaića 1 / Ilica 2), po svome urbanistički eksponiranom položaju i povijesnoj slojevitosti pripada konzervatorski najzanimljivijim spomeničkim građevinama u užem središtu Zagreba.

To je najstarija sačuvana zgrada na današnjemu glavnom gradskom trgu i jedna od najstarijih u cijelome zagrebačkom Donjem gradu. Po vremenu nastanka pripada prvomu sloju „tvrdo” građene stilske arhitekture Trga s kraja 18. stoljeća, kada se dotadašnje suburbané pučke, uglavnom drvene prizemnice, smještene po obodu Harmice, počinju zamjenjivati zidanicama većega mjerila, gradske tipologije i stilskog oblikovanja.

S obzirom na zapuštena i u mnogim detaljima degradirana pročelja kuće Stanković, u svibnju 2002. započele su pripreme za njenu kompleksnu obnovu¹ koja je tijekom nekoliko proteklih godina i izvedena iako samo u dijelu planiranih radova i s dosta odstupanja od projektnog i konzervatorskog elaborata.² Radi cjelovite obnove, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode uvjetovao je izradu konzervatorsko-restauratorske studije³ iz koje, u obliku sažetog ekscerpta, ovdje prezentiramo samo razvojne faze zgrade, s naglaskom na arhitektonske mijene glavnih pročelja i kriterije za njihovu konzervatorski korektnu prezentaciju. Za potpuniju studiju građevnog razvoja zgrade potrebno je još prove-
sti restauratorska sondiranja strukture.

ARHITEKTONSKI RAZVOJ I POVIJESNI SLOJEVI KUĆE

ARCHITECTURAL EVOLUTION AND HISTORICAL LAYERS OF THE HOUSE

Prvotna kuća Krajačić-Erdödy – Prema najstarijim dosad poznatim podacima⁴ na uglovnoj parceli Harmice i Ilice nalazila se 1710. godine drvena kuća sa zemljištem i dvorištem,⁵ poslije zabilježena u vlasništvu gradskoga sudca Andrije Benedikta Krajačića te grofa Emerika Erdödyja.⁶ Zanimljivo je da se prema bilješki Augusta Šenoae na tome mjestu početkom 18. stoljeća nalazila neka kula,⁷ no sudeći po onovremenim grafickim izvornicima, a i po popisima vlasnika, takva građevina ondje nije mogla stajati.⁸ Godine 1751. na tome se

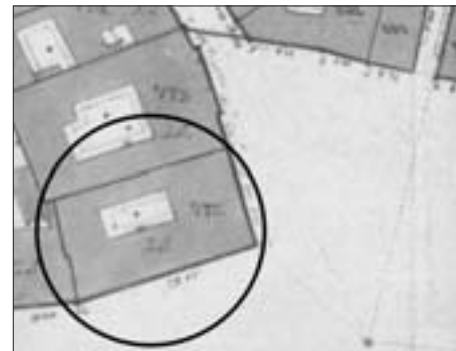
¹ Investitor radova na obnovi bila je tvrtka „Anić holding plus” koja je i vlasnik većega dijela zgrade. Inicijalni izvještaj o stanju pročelja i radovima koje je potrebno izvesti sastavio je sudski vještak Mile Novaković, dig. (elaborat: VG-015/02, od 20.05.2002.), a investitor ga je 5.09.2002. predao nadležnome Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu. Kako se radilo o konzervatorski ne kvalificiranom građevinskom elaboratu, Zavod je svojim *Zaključkom* (Kl. UP/1-612-08/02-06/554; Ur.br.251-16-02-02-2, od 13.09.2002.) utvrdio posebne uvjete za obnovu pročelja i obvezu izrade odgovarajuće konzervatorske dokumentacije. Konzervatorsku ekspertizu objekta izvršio je početkom listopada 2002. autor ovoga teksta, nakon čega investitor, zbog očekivane zahtjevnosti zahvata, odustaje od cjelovite obnove te 14.10.2002. od nadležnoga Zavoda traži izmjenu uvjeta sa specifikacijom radova koji bi se deklarirali kao „radovi na redovitom održavanju pročelja”, dok bi se složenija sveobuhvatna obnova odgodila za drugu prigodu. Sukladno navedenome, Glavni projekt uređenja pročelja predmetne građevine izradio je „Arhitektonski studio Goldprojekt” d.o.o., Zagreb [TD 06/02] (gl. projektant Zlatko Ozbolt, dia; projektant i konzervatorski konzultant Zlatko Karac, dia; suradnik na izradi troškovnika Svjetlana Jovic, dia).

² Nazalost, ni reducirani program obnove nije u svemu realiziran prema izrađenoj i odobrenoj dokumentaciji. Radovi su se nepotrebno prolongirali (sudeći po postavljenoj „reklamnoj” skeli) na dvije-tri godine, a danas vidljiva dovršena pročelja ne predstavljaju konzervatorski prihvatljivu prezentaciju, već se mogu smatrati tek privremenom tehničkom konsolidacijom.

³ Studiju je izradio autor ovoga teksta i ona je sastavni dio prihvacene projektne dokumentacije (v. bilj. 1.).

⁴ *Protocollum fassionum*: 1715-1721, p. 29; 1722-1734, p. 92-93; 1753-1762, p. 123-125; 1830-1833, p. 478-482 (prema: BUNTAK, 1984: 143; BUNTAK, 1996: 599)

⁵ BUNTAK, 1974: 30, 35

mjestu spominje jednokatnica⁹ (vjerojatno dograđena na drvenoj kući), signirana kao *Civitas Domus*. Na Kneidingerovu planu Zagreba iz 1766. jasno je ucrtana uglovna gradnja koja je već u to doba oblikovala zakošen ljev-kasti ulaz u llicu, s građevinskim pravcem koji se održao do danas.¹⁰ Ista je kuća 1769. godine u vlasništvu Aleksandra Jelčića, a ta će je obitelj u vlasništvu zadržati sve do 30-ih godina 19. stoljeća.¹¹ Zanimljivo je da je u kući Jelčić, zapravo u svratištu koje je bilo uređeno u jednome njenu dijelu,¹² prilikom posjeta Zagrebu 1783. godine odsjeo car Franjo Josip II.

Jednokatnica Jelčić – Današnja je zgrada prvi put pouzdano ucrtana na veduti Zagreba s majstorske diplome (*Meisterbrief*) iz vremena oko 1793. godine, kada je shematski prika-

zana kao jednokatnica.¹³ Buntak je mišljenja da je novu kuću krajem 18. stoljeća izgradio Nikola Jelčić Bužimski.¹⁴ Prema popisu kuća iz 1797. godine, doista je i bila u vlasništvu D. Nicolausa Jellachicha, s kućnim brojem 87.¹⁵ Možda ta zgrada još nije zauzimala cijelu parcelu, već samo njen manji uglovni dio, budući da se 1801. godine na tome mjestu, na strani prema Harmici, spominje i „...prazno zemljište prikladno za gradnju” u vlasništvu Nikole Jelčića Bužimskog.¹⁶ U popisu kuća iz 1809. godine upisana je pod brojem 103 s posjedovnom bilješkom *M. Horak, diversit. Piantovzky (stabulum et officina)*,¹⁷ kada je na parceli, dakle, stajala staja i radionica. Inače, spomenuti Mathias Horak bio je po istom popisu i vlasnik susjedne kuće (na mjestu današnje u llici 4).

Prema Felbingerovu ne osobito vještom, perspektivnom crtežu iz 1818. godine¹⁸ (koji je, zapravo, snimka postojećega stanja, a ne projekt)¹⁹ tada je zasigurno već postojala današnja kuća izgrađena u punoj dužini parcele – i prema llici (12 prozorskih osi) i prema Harmici (6 prozorskih osi).²⁰ Crtež, iako shematičan, prikazuje veliku klasicističku jednokatnicu koja u prizemlju nije imala lokale, već manje kvadratične prozore sa samo jednim skromnim ulazom od strane llice (u drugoj osi od ugla) i glavnim polukružno nadlucenim portalom na pročelju prema Trgu (u četvrtoj osi od ugla). Buntak je mišljenja da se u gostionicu smještenu uz llicu spuštalo s nekoliko stuba jer je pod prizemlja tada bio niži od ulice (!).²¹ Kat je oblikovan u pravilnom ritmu pilastara i prozorskih *edicula* s trokutastim timpanonima koji su u kasnijim adaptacijama uklonjeni. Spomenuti Felbingerov crtež²² (signiran samo inicijalima *B. F.*) popraćen je opisom i procjenom nekretnine (koji su pak potpisani punim Felbingerovim imenom) – sve vezano za ponudu tadašnjega vlasnika Stjepana Jelčića Bužimskog caru Franji Josipu II. da ovu zgradu država preuzme za ured „tridesetnice” u zamjenu za imanja Horvacka i Miljana u Hrvatskom zagorju, koja su u to doba pripadala eraru.²³

SL. 2. POLOŽAJ KUĆE STANKOVIĆ NA TRGU BANA J. JELČIĆA (ORTO-FOTOSNIJKA)

FIG. 2 POSITION OF STANKOVIĆ HOUSE AT BAN JELČIĆ SQUARE (ORTHO-PHOTOGRAPH)

SL. 3. PARCELA KUĆE JELČIĆ (HAILLEROV PLAN ZAGREBA, 1825.)

FIG. 3 JELČIĆ HOUSE PLOT (HAILLER'S PLAN OF ZAGREB, 1825)

SL. 4. KUĆA STANKOVIĆ S KLAUSTRALNIM DVORIŠTEM (PLAN ZAGREBA, 1845.)

FIG. 4 STANKOVIĆ HOUSE WITH CLOISTER COURTYARD (PLAN OF ZAGREB, 1845)

SL. 5. KUĆA STANKOVIĆ, IZGRAĐENOST PARCELE (I. KATASTARSKA IZMJERA, 1864.)

FIG. 5 STANKOVIĆ HOUSE, DEVELOPED PLOT AREA (FIRST CADASTRAL SURVEYING, 1864)

6 BUNTAK, 1974: 31; BUNTAK, 1996: 599

7 A. Š., 1879: 691

8 BUNTAK, 1974: 30

9 U izvorima je navedena kao „kuća na dva kata”, što zapravo znači na dvije etaže – prizemlje i prvi kat (BUNTAK, 1974: 35).

10 ***1994: 66, Sl. 40.

11 BUNTAK, 1984: 143

12 DOBRONIC, 1983: 204

13 DOBRONIC, 1971: 83; SZABO, 1971: tab; KAMPUS; KARAMAN, 1979: 122; DOBRONIC, 1983: 222

14 BUNTAK, 1974: 31

15 DOBRONIC, 1957: 139

16 DOBRONIC, 1983: 207

17 DOBRONIC, 1959: 139; BUNTAK, 1974: 31

18 Finanz-und Hofkammerarchiv, Wien: Nr. 209 ex Januar 1819, Fasc. 13/1; Rb 348 (prema: DOBRONIC, 1971: 83)

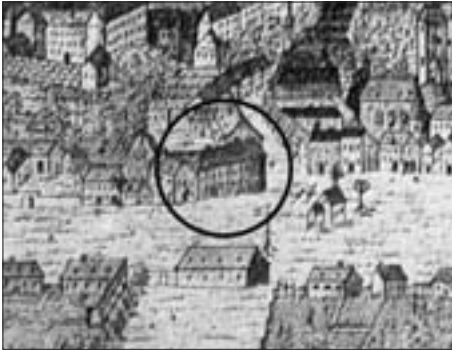
19 BUNTAK (1984: 143), vjerojatno zaveden Felbingerovim nacrtom, piše da je negdašnja drvena kuća „... oko 1818. zamijenjena zidanom...” iako je ta novogradnja izvedena još krajem 18. st. Buntak također smatra da je kuću „... sagradio vjerojatno njen višegodišnji vlasnik Stjepan Jelčić Bužimski...”

20 BUNTAK (1984: 143) piše da su „... dimenzije nove zidane kuće bile slične današnjoj, samo što je bila jednokatna...” iako je kuća po tlocrtnoj razvijenosti već tada, zapravo, bila ne slična već posve *identična* današnjim dimenzijama.

21 BUNTAK, 1974: 31; BUNTAK, 1996: 599; vjerojatno se oslanja na Krešičev opis kuće (v. dalje u tekstu).

22 DOBRONIC, 1971: 83, tab., Sl. 64; BUNTAK, 1974: 31, 35; DOBRONIC, 1983: 222; DOBRONIC, 1992: 238; BUNTAK, 1996: 599

23 DOBRONIC, 1971: 83, tab., Sl. 65. i 66; BUNTAK, 1974: 31

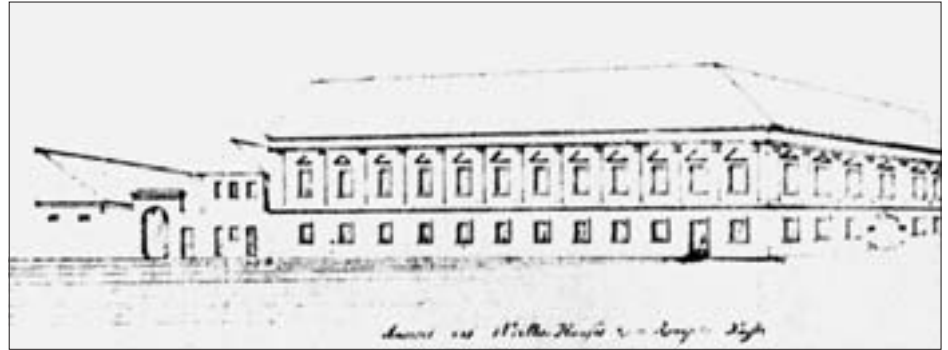

SL. 6. JEDNOKATNICA JELAČIĆ, NAJSTARIJI PRIKAZ KUĆE (MEISTERBRIEF, 1793.)

FIG. 6 TWO-STORY JELAČIĆ HOUSE, THE OLDEST REPRESENTATION (MEISTERBRIEF, 1793)

SL. 7. JEDNOKATNICA JELAČIĆ (CRTEŽ B. FELBINGERA, 1818.)

FIG. 7 TWO-STORY JELAČIĆ HOUSE (B. FELBINGER'S DRAWING, 1818)

Iz daljnega vlasničkog slijeda očito je da zamjena nije realizirana. S nepromijenjenim brojem 103 (u odnosu na prethodni popis kuća), godine 1820./21., a potom i 1824./25. kao vlasnik je i nadalje zabilježen *D. Stephanus Jella-chich*,²⁴ inače ugledan kraljevski komornik i prisjednik više županijskih sudbenih stolova.²⁵

Zanimljiv opis te jednokatnice ostavio je u svojoj „Autobiografiji” uvaženi trgovac Mijo Kresić, koji je u kući Jelčić još kao dječak boravio 1833. godine, neposredno prije njene prodaje i dogradnje: „Odosmo zatim na objed u gostionicu 'Zum Kaiserwirth'. Ova najglavnija gostionica stajase samo jedan kat visoka na uglu, gdje danas stoji Stankovićeve kuća, niska kao da je u zemlju propala, te se sa ulice moralo ići dolje kroz stube kao u pivnicu do restauracije i kavane, koju je neki Leiber Nijemac otvorio i počeo praviti sladoled, jer o kakvom slastičaru nije onda u Zagrebu bilo ni spomena.”²⁶

Dvokatnica Stanković – Prema ugovoru od 24. siječnja 1833. godine kuću komornika Stjepana Jelčića, u kojoj je otprije bila smještena gostionica „*Zum Kaiserwirthshaus*” („Carski gostioničar”),²⁷ s gradilištem i dvorištem kupio je trgovac Kristofor Stanković (*Christophorus Sztankovich*),²⁸ za 6000 zlatnih dukata i 500 zlatnih dukata „u ime ključarine”, uz to preuzimajući i Jelčićev dug u gradskome magistratu od 622 bečke forinte.²⁹ U popisu kuća 1833./34. godine Stanković je zabilježen kao novi vlasnik na novonumeriranom kućnom broju 304, a i taj je kućni broj 1841./42. ponovno promijenjen u 326.³⁰

Čini se da je posjednik odmah dao nadograditi II. kat,³¹ no nije iznova gradio cijelu kuću, kako se ponegdje netočno navodi.³² Tako se već 1835. u jednome novinskom oglasu u „*Agramer Zeitungu*” nude u najam stanovi na II. katu (sic!) kuće Stanković.³³ Iako projektant i graditelj prvotne ranoklasicističke jednokatne zgrade nije poznat, za ovu drugu fazu, sto je uključivala dogradnju novoga kata i preoblikovanje cijele kuće, pretpostavlja se da ju je malo nakon 1833. godine mogao realizirati ljubljanski graditelj Antun Cragno-

ni koji je za Stankovića 1834. godine izveo i zgradu kazalista na Markovu trgu.³⁴

Dograđeni II. kat artikuliran je plosnom grafičkom fasade koja je imala tek plitku horizontalnu podjelu zbukanaog fonda. Originalno Cragnočinjevo (?) pročelje i danas je sačuvano ispod recentne glatke žbuke, kojom su sada obrađene fasade II. kata, i u takvoj je prvotnoj obradi postojalo do vremena između dva svjetska rata, kada je pojednostavnjeno i svedeno na posve glatke plohe.

Najstariji prikaz dvokatno formirane zgrade Stanković vidljiv je na litografiji dočeka Alberta Nugenta (1842.),³⁵ gdje se II. kat čita kao skromniji i niži od *pianno nobila* I. kata, a ima i prozore manjega formata. Prozorski otvori bili su opremljeni vanjskim „skurama” koje su za kratko vrijeme uklonjene. Na krovnim ploham i prema llici i prema Harmici izvedene su „kucice” (4+2), koje nakon podizanja III. kata neće biti ponovljene.

Nesto kasnija Hühnova litografija (oko 1860./61.)³⁶ jasno pokazuje da je prizemlje rastvoreno nizom oblo nadlucenih vrata-izloga koji su se zatvarali dvokrilnim zaštitnim kopcima.³⁷ Prema Trgu, u IV. osi vidljiv je do-

²⁴ DOBRONIĆ, 1959: 139. Obitelj Jelčić posjedovala je kuću na ovoj parceli od polovice 18. st. do 30-ih godina 19. st. (BUNTAK, 1984: 143).

²⁵ BUNTAK, 1984: 143

²⁶ KRESIĆ, *Autobiografija*, prema: BUNTAK, 1974: 31; BUNTAK, 1996: 599

²⁷ SZABO, 1971: 82, 208; BUNTAK, 1974: 31, 35, 36; DOBRONIĆ, 1983: 207; BUNTAK, 1984: 143

²⁸ SZABO, 1971: 82; DOBRONIĆ, 1971: 83; DOBRONIĆ, 1983: 207; BUNTAK, 1996: 599. U novijim je radovima L. Dobronić kupnju kuće bez obrazloženja datirala godinu dana ranije, 1832. (DOBRONIĆ, 1992: 237), dok je F. Buntak u nekim svojim radovima ugovor datirao dan ranije, s 23. siječnjem (!) (BUNTAK, 1984: 143).

²⁹ BUNTAK, 1984: 143

³⁰ DOBRONIĆ, 1959: 139

³¹ BUNTAK, 1974: 31; BUNTAK, 1984: 143; BUNTAK, 1996: 599

³² BUNTAK, 1974: 30

³³ *** 1835, 81: 339; DOBRONIĆ, 1983: 207

³⁴ DOBRONIĆ, 1971: 50-54; DOBRONIĆ, 1983: 207, 223

³⁵ SZABO, 1971: tab.; KAMPUŠ, KARAMAN, 1979: 147

³⁶ SZABO, 1971: tab.; KAMPUŠ, KARAMAN, 1979: 152

minantan lučni portal kasnobarokno-klasičističkih obilježja, koji se u neizmijenjenu obliku održao još od prvotne kuće Jelčić. Obje katne etaže imaju pročelja raščlanjena horizontalno, u plitkoj žbukanoj rustici.

Na najstarijoj sačuvanoj fotografiji kuće (iz 1864.)³⁸ vidljive su prve adaptacije otvora u prizemlju, gdje su neki lučni završeci preformatirani u ravne nadvoje, a prema fotografiji nastaloj nekoliko godina kasnije (oko 1870.)³⁹ na pročelju se javljaju i ravne platnene tende. Prozori katova sa „skurama” obojeni su u vrlo svijetlom tonu. Najbolje je stanje kuće u njenoj dvokatnoj fazi dokumentirano na fotografiji snimljenoj „preko ugla” (1871.), koju je objavio R. Horvat.⁴⁰ Detalji arhitektonске plastike na iličkom pročelju dobro su vidljivi i na znamenitoj litografiji koja pokazuje „Hotel k caru austrijanskomu” (nalazio se na mjestu današnje „Name”, Ilica 4), gdje se vidi i rubni dio kuće Stanković (oko 1875.).⁴¹

U drugoj polovici 19. stoljeća, prema gradskim popisima kuća, vlasnički je slijed uz odgovarajuće katastarske promjene tekao ova-ko: Josephus Ztankovich, br. 961 (1848.), Christof. Stankovic, br. 772 (1857.), Milan Stankovic, br. 772 (1862. i 1878.).⁴²

Što se tiče tlocrtnoga zauzimanja parcele i horizontalnoga razvoja zgrade, već nakon Haillova plana Zagreba (1825.),⁴³ gdje uglovna situacija Harmice i Illice još uvijek nije bila jasno prikazana, na svim kasnijim planovima i katastarskim kartama (npr. iz 1845., 1853./54., 1864. i dalje)⁴⁴ vidljiva je identična izgrađenost parcele i tlocrtna kontura zgrade s izduženim unutarnjim klaustalnim dvorištem.

Trokatnica Stanković: Bolléova adaptacija – Treća velika mijena u restrukturiranju zgrade dogodila se za posjedovanja Milana Stankovića, vjerojatno nakon velikoga potresa 1880. godine,⁴⁵ kada je po projektu Hermana Bolléa, prema kritičkim riječima Gjüre Szaba: „... na žalost nadograđena ... otmjena kuća Stanković u nezgrapnu trokatnicu”,⁴⁶ Franjo Buntak u nekim radovima navodi da je dogradnja trećega kata izvedena 1892. godine,⁴⁷ što ne može biti točno, budući da se na fotografiji iz 1889. godine – koju je objavio Szabo – već vidi Bolléov kat.⁴⁸ Drugdje, pak, Buntak neodređeno piše da je dogradnja izvedena sedamdesetih godina.⁴⁹ Željka Čorak precizira da je izvedba dovršena 1882. godine,⁵⁰ što se čini najprihvatljivijom datacijom.

Bollé je u toj završnoj etaži ponovio osnovnu neorenesansnu kompozicijsku shemu II. kata s pravilnim ritmom toskanskih pilastara i nešto bogatije oblikovanih prozorskih *edicula*. Zona I. kata dobila je jaku kvader-rustiku, a klasicistički su pilastri uklonjeni. Na dijelovima pročelja aplicirani su ukrasni elementi u historicističkoj manufakturnoj plastici, kojih dotad nije bilo. U prozorske otvore nove etaže ugrađeni su za to doba vrlo „moderni” prozori T-tipa s *oberlichtom*, a jedini autorski akcent koji Bollé ostavlja na ovoj kući jest slikovita uglovna ustakljena loggia na III. katu i ponad nje piramidalan uglovni krovni tornjici koji je kasnije uklonjen.⁵¹ U toj je Bolléovoj rekonstrukciji vanjska stolarija, za razliku od prethodne „svijetle” faze, obojena u tamnom tonu, kako to pokazuje fotografija iz 1889. godine, gdje se u zoni prizemlja već vide i izlozi s drvenim vanjskim kutijama.⁵² Glavni lokal prema Ilici zauzimala je tada znamenita trgovina Dane Hermanna.⁵³

SL. 8. DVOKATNICA STANKOVIĆ NAKON CRAGNOLINIJEVE DOGRADNJE (LITOGRAFIJA, 1842.)

FIG. 8 THREE-STOORY STANKOVIĆ HOUSE FOLLOWING CRAGNOLINI'S ADDITION (LITHOGRAPH, 1842)

SL. 9. DVOKATNICA STANKOVIĆ, NAJSTARIJA SAČUVANA FOTOGRAFIJA (1864.)

FIG. 9 THREE-STOORY STANKOVIĆ HOUSE, THE OLDEST PRESERVED PHOTOGRAPH (1864)

SL. 10. DVOKATNICA STANKOVIĆ (FOTOGRAFIJA, 1870.)

FIG. 10 THREE-STOORY STANKOVIĆ HOUSE (PHOTOGRAPH, 1870)

37 BUNTAK, 1996: 762

38 SZABO, 1930: 44; PERETTI, 1936: 22; DOBRONIC, 1992: 238

39 DOBRONIC, 1983: 208.

40 HORVAT, 1942: tab.

41 KAMPUŠ, KARAMAN, 1979: 157, krivo datiraju litografiju u 1890., kada je već bila izvedena dogradnja Bolléova III. kata, pa je jasno da prikaz ranije dvokatne faze kuće mora odgovarati razdoblju prije 1882.

42 DOBRONIC, 1959: 138

43 *** 1994: 74, Sl. 46.

44 *** 1994: 75, 80-81, 85, 88-89

45 DOBRONIC, 1983: 218

46 SZABO, 1930: 43

47 BUNTAK, 1984: 143

48 SZABO, 1930: 88

49 BUNTAK, 1974: 31; BUNTAK, 1996: 599

50 Ž. Č., 1995: 106

51 Fotografije Bolléove faze donose: SZABO, 1930: 88 (iličko pročelje iz 1889.); DOBRONIC, 1983: 215 (vizura s Trga iz 1905.).

52 SZABO, 1930: 88

53 SZABO, 1930: 89, 90

SL. 11. DVOKATNICA STANKOVIĆ (FOTOGRAFIJA 1871.)
FIG. 11 THREE-STOREY STANKOVIĆ HOUSE (PHOTOGRAPH, 1871)

SL. 12. TROKATNA KUĆA STANKOVIĆ NAKON BOLLÉOVE DOGRADNJE – POSLJEDNJA CJELOVITA FAZA RELEVANTNA ZA KONZERVATORSKU PREZENTACIJU (FOTOGRAFIJA, 1905.)

FIG. 12 FOUR-STOREY STANKOVIĆ HOUSE FOLLOWING BOLLÉ'S ADDITION – THE LAST INTEGRAL PHASE RELEVANT TO CONSERVATION PRESENTATION (PHOTOGRAPH, 1905)

SL. 13. TROKATNA KUĆA STANKOVIĆ, PROČELJA NAKON IZMJENE PROZORA NA I. I II. KATU (FOTOGRAFIJA, 1913.)
FIG. 13 FOUR-STOREY STANKOVIĆ HOUSE, FAÇADES AFTER WINDOW REPLACEMENT ON THE FIRST AND SECOND FLOORS (PHOTOGRAPH, 1913)

To je posljednja cjelovita faza u razvoju kuće Stanković, koja je u vlasništvu iste obitelji ostala do 1916. godine, a u gotovo neizmijenjenu obliku održala se sve do 30-ih godina 20. stoljeća. Jedino je zamjetno da su početkom stoljeća (sudeći po fotografiji iz 1913.)⁵⁴ na I. i II. katu stari sesteropoljni prozori s vanjskim krilima također zamijenjeni „T” prozorima, koji se na kući nalaze i danas.

Prema II. katastarskoj izmjeri (1909.-1913.)⁵⁵ dotad jedinstveno klaustralno dvorište podijeljeno je na dva manja unutrašnja dvorišta kvadratnoga formata, a čestica je dobila novi katastarski broj 70.

Kuća Freud: degradacije između dva svjetska rata – U kratkom razdoblju 1931.-1934., kada je kuća bila u vlasništvu Melvine Freud, poduzet je prilično radikalni rekonstrukcijski zahvat, pri kojem su uklonjeni Bolléov uglovni tornjić s krova i stari kasnobarokni lučni portal prema Trgu, a glavni je ulaz pomaknut uza sjeverni rub zgrade; dio pročelne plastike je pojednostavnjen i ožbukani glatkim ploham koje su na II. katu pokrile finu klasicističku linijaturu zidnoga fonda.

Adaptacije nakon Drugoga svjetskog rata – Tijekom posljednjih nekoliko desetljeća višekratne su izmjene utvrđene u zoni prizemlja, gdje su izložili lokala nesustavno i učestalo mijenjani, negirajući tako posljednje tragove stare strukture uličnoga pročelja. Na katnim je etažama stanje tijekom proteklih pola stoljeća uglavnom bez bitnih intervencija, osim manjih popravaka žbuke i obojenja pročelja. Na krovnim se ploham, uz povremenu izmjenu čeličnih potkonstrukcija, postavljaju reklamni panoi, pa to sa svakom novom aplikacijom pridonosi daljnjoj degradaciji kuće.

Posljednje uređenje pročelja izvedeno je u programu obnove gradskih fasada uoči Univerzijade 1987. godine (radove je ispred konzervatorske službe vodila arh. Dubravka Kišić)⁵⁶ kada je izvršen djelomičan popravak žbuke, ugradnja nove bakrene limarije i obojenje fasada, koje se na zgradi održalo do upravo dovršene obnove pročelja.

Nakon 1991. kuća je u unutrašnjosti i u dijelu vanjštine prizemlja, posebno uz glavni ulaz, adaptirana po projektu arh. Ante Vulina,⁵⁷ a u posljednjem su desetljeću izmjenom sadržaja i korisnika u dijelu lokala promijenjeni i iznova „modernizirani” neki izlozi.

UMJESTO ZAKLJUČKA: KONZERVATORSKE SMJERNICE I KRITERIJI ZA PREZENTACIJU PROČELJA

CONSERVATION GUIDELINES AND FAÇADE PRESENTATION CRITERIA

Uzimajući u obzir povijesnu slojevitost zgrade s valorizacijski izdiferenciranim razvojnim nizom promjena koje su čitko dograđivane na izvorni arhitektonski korpus kuće Stanković, za konzervatorski korektnu prezentaciju zgrade relevantna je **posljednja cjelovita faza**⁵⁸ iz doba Bolléove dogradnje i preoblikovanja pročelja, izvedena 1882. godine. U tome smislu, na pročeljima je potrebno restituirati nestale ili djelomično degradirane elemente, i to:

1. rekonstruirati uglovni piramidalni krovni tornjić (uklonjen 30-ih godina 20. stoljeća);
2. rekonstruirati kasnobarokni lučni portal prema Trgu na izvornoj poziciji (uništen 30-ih godina);
3. redizajnirati prizemnu zonu pročelja izvedbom drvenih „kutija” – izloga ispred lokala;
4. zamijeniti vanjsku „T” stolariju prozora I. i II. kata, koju treba restituirati kao dvostruki dvokrilni prozor s vanjskim otvaranjem i podjelom na šest okana (uklonjeni su oko 1900.);
5. skinuti recentni sloj glatke žbuke u zoni II. kata i obnoviti plitku horizontalno kaneliranu rustiku (prezbukanu vjerojatno 30-ih godina);

⁵⁴ ŠAFAR, 1913: 13. Na toj fotografiji vidljiva je u zoni drugoga kata reklama „Dr. Milivoj Jambrisak”.

⁵⁵ *** 1994: 98

⁵⁶ Podatak je dobiven u Konzervatorskom odjelu u Zagrebu.

⁵⁷ Za informaciju zahvaljujem arh. Aleksanderu Laslu, konzervatoru Gradskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu.

⁵⁸ O problemu prezentacije pročelja opširnije u: MAROVIĆ, 1986: 65-97

6. temeljito popraviti sve profilacije izvučene u žbuci, koje su degradirane višeslojnim podebljavanjima i popravcima bez šablona te gustim nanosima boje; potrebno je također rekonstruirati nedostajuće elemente lijevane manufakturne plastike;

7. obojenje pročelja izvesti prema izvornome sloju Bolléove faze (potrebna su restauratorska sondiranja), vjerojatno monokromno, u svijetlom fondu žbuke i tamno bojenoj stolariji (kako to pokazuju fotografije s prijelaza stoljeca);

8. ukloniti ili barem kvalitetnije oblikovati nosače za postavu reklamnih panoa na krovu zgrade te ukloniti razne nepripadajuće ele-

mente s pročelja (kutije klima-uređaja, konzole za zastave, neadekvatne reklame i sl.).

S obzirom na to da je cjelovita rekonstrukcija pročelja kuće Stanković stručno i investicijski zahtjevan zahvat koji treba izvesti uz studioznu konzervatorsku pripremu, u ovoj su fazi zbog ograničenih sredstava izvedeni samo reverzibilni radovi na redovitom održavanju fasada (čišćenje, lokalni djelomični popravak žbuke, bojenje zidova i stolarije, te zamjena pokrova i dijela limarije), što ne utječe na mogućnost konačne restitucije pročelja Bolléove faze. Na žalost, i ovaj primjer djelomične obnove pokazuje koliko su kvalitetni konzervatorski kriteriji i stručna nastojanja daleko od mogućnosti i htijenja stvarnih vlasnika naše baštine.

SL 14. KUĆA STANKOVIĆ (FREUD), NAKON UKLANJANJA BOLLÉOVA TORNJICA I LUČNOGA PORTALA (FOTOGRAFIJA, 1975.)

FIG. 14 STANKOVIĆ HOUSE (FREUD), AFTER REMOVING BOLLÉ'S TURRET AND ARCHED PORTAL (PHOTOGRAPH, 1975)

SL 15. KUĆA STANKOVIĆ, PROČELJA PRIJE POSLJEDNJE VEĆE OBNOVE (ARHITEKTONSKA SNIMKA, 1987.)

FIG. 15 STANKOVIĆ HOUSE, FAÇADES PRIOR TO THE LAST MAJOR RENOVATION (ARCHITECTURAL SURVEY, 1987)

LITERATURA [IZBOR] BIBLIOGRAPHY (SELECTION)

1. A. Š. [ŠENOVA, A.] (1879.), *Crtice iz kronike zagrebačke*, „Vienac”, 1879: 691, Zagreb
2. BUNTAK, F. (1974.), *Izgleđ i razvitak središta Zagreba u dva barokna stoljeća*, „Iz starog i novog Zagreba”, 5: 27-50, Zagreb
3. BUNTAK, F. (1984.), *Stanovnici llice, njihove kuće i zemljišta u prošlom stoljeću*, „Iz starog i novog Zagreba”, 6: 143-168, Zagreb
4. BUNTAK, F. (1996.), *Povijest Zagreba*, Nakladni zavod MH, Zagreb
5. DOBRONIĆ, L. (1955.), *Razvoj zagrebačke llice*, „Čovjek i prostor”, 2 (38): 2, Zagreb
6. DOBRONIĆ, L. (1959.), *Stare numeracije kuća u Zagrebu*, Muzej grada Zagreba: Izdanja 2, Zagreb
7. DOBRONIĆ, L. (1963.), *Harmica – Térđ Jelacića bana – Trg Republike*, „Čovjek i prostor”, 10 (121): 5, 10 (122): 5, 9, Zagreb
8. DOBRONIĆ, L. (1971.), *Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 19, Zagreb
9. DOBRONIĆ, L. (1983.), *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 30, Zagreb
10. DOBRONIĆ, L. (1992.), *Slobodni kraljevski grad Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb
11. HORVAT, R. (1942.), *Prošlost grada Zagreba*, Kulturno-historijsko društvo Hrvatski rodoljub, Zagreb
12. KAMPUŠ, I.; KARAMAN, I. (1979.), *Tisućljetni Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb
13. MAROEVIĆ, I. (1986.), *Kako istaknuti povijesnost spomenika graditeljstva pri njegovoj obnovi*, u: *Sadašnjost bastine*: 65-97, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, k. XXXVI, Zagreb
14. PERETTI, GJ. (1936.), *Stari Zagreb*, naklada autora, Zagreb
15. SZABO, GJ. (1930.), *Stari Zagreb [Knjiga o starom Zagrebu]*, P.O. iz „Narodne starine”, Zagreb
16. SZABO, GJ. (1971.), *Stari Zagreb*, Spektar, Znanje, Zagreb
17. ŠAFAR, P. V. (1913.), *Album slika hrvatskih gradova*, naklada autora, Zagreb
18. Ž. Č. [ČORAK, Ž.] (1995.), *Bollé, Herman*, u: Enciklopedija hrvatske umjetnosti, 1: 105-107, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Zagreb
19. *** (1835.), „Agramer Zeitung”, 81: 339, Zagreb
20. *** (1994.), *Zagreb na geodetsko-katastarskim zemljovidima i u zemljišnim knjigama*, Gradski zavod za katastar i geodetske poslove, Zagreb

IZVORI SOURCES

ARHIVSKI I DOKUMENTACIJSKI IZVORI

ARCHIVE AND DOCUMENTARY SOURCES

1. MGZ – Muzej grada Zagreba (Fototeka; Zbirka razglednica)
2. DAZ – Državni arhiv u Zagrebu (Gradski građevni ured)
3. GZZ – Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode, Zagreb (Planoteka)
4. MUO – Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb (Zbirka fotografija i razglednica)
5. NSK – Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb (Graficka zbirka; Kartografska zbirka)
6. HDA – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (Zbirka razglednica; Graficka i kartografska zbirka – Fond Državne geodetske uprave)
7. NAZ – Nadbiskupski arhiv u Zagrebu (Zbirka nacrti Dijecezanskog muzeja)
8. FHW – Finanz-und Hofkammerarchiv, Wien

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1. MGZ (prema: KAMPUŠ; KARAMAN, 1979: 152)
- SL. 2. *** 1994: 123, Sl. 76
- SL. 3. MGZ (prema: *** 1994: 74, Sl. 46.)
- SL. 4. MGZ (prema: *** 1994: 75, Sl. 48.)
- SL. 5. HDA – Fond Državne geodetske uprave (prema: *** 1994: 85, Sl. 54.)
- SL. 6. MGZ (prema: KAMPUŠ; KARAMAN, 1979: 122)
- SL. 7. FHW (prema: DOBRONIĆ, 1992: 238)
- SL. 8. KAMPUŠ; KARAMAN, 1979: 147
- SL. 9. MGZ (prema: PERETTI, 1936: 22)
- SL. 10. DOBRONIĆ, 1983: 208
- SL. 11. HORVAT, 1942: tab.
- SL. 12. DOBRONIĆ, 1983: 215
- SL. 13. ŠAFAR, 1913: 13
- SL. 14. DOBRONIĆ, 1983: 216
- SL. 15. GZZ – Planoteka

SAŽETAK

SUMMARY

STANKOVIĆ HOUSE IN ZAGREB
STUDY OF ITS ARCHITECTURAL EVOLUTION

The impressive four-storey corner building known as Stanković House (Palace) situated on Ban Jelčić square 1 / Ilica 2 belongs to the most interesting buildings of Central Zagreb regarding its prominent urban position and multiple historical layers. This is the oldest preserved building at the main city square and one of the oldest ones in the entire downtown area. It originated in the first period of the so-called "hard" architecture of the square from the late 18th century.

The original Krajačić-Erdödy House – according to the oldest known archives, the corner plot between Harmica and Ilica was in 1710 occupied by a timber house with the land and the courtyard. The documents record the existence of a two-storey house on this site in 1751 named *Civitas Domus*. A storey was probably added onto the existing timber house. The Kneidinger's plan of Zagreb from 1766 clearly shows a corner building which already then formed a bevelled funnel-shaped entrance into Ilica with a building line preserved until today. The same house was owned by Aleksandar Jelčić in 1769. Until the 1930s it was owned by the same family.

Two-storey Jelčić House – The present building was for the first time drawn as a two-storey building on the panorama of Zagreb on the master's certificate (Meisterbrief) around 1793. According to Felbinger's perspective drawing from 1818 (which was actually a survey of the condition of the house, not a project), it is evident that the present building must have been built along the full length of the plot and oriented towards Ilica (12 window axes) and Harmica (6 window axes). Although schematic, the drawing represents a large Classicist two-storey building with no shops on the ground-floor level but just smaller square-shaped windows with only one modest entry from Ilica (in the second axis from the corner) and the main semi-circular arched portal on the façade facing the Square (in the fourth axis from the corner). The storey was designed in the regular rhythm of pilasters and window *edicula* with triangular pediments to be removed in later redesigns.

Three-storey Stanković House – According to the contract from 24 Jan 1833, Stjepan Jelčić's house

with the inn called "Zum Kaiserwirthshaus" ("Imperial Inn") together with the building site and the courtyard was bought by the tradesman Kristofor Stanković (Christophorus Sztankovich). It seems that the new owner immediately had the second storey built up since in 1835 a newspaper advertisement in "Agramer Zeitung" offered the second floor apartments for rent. Despite the fact that the designer and builder of the original early Classicist two-storey building is unknown, it is assumed that the building up of a new storey and redesign of the entire house might have been executed soon after 1833 by Ljubljana-based builder Antun Cragolini who was commissioned by Stanković in 1834 to build the theatre on St Mark square. The added second storey was articulated by flat façade graphics with just a shallow horizontal division of the rendered base.

Considering the plot layout and the horizontal plan of the building, Hailler's plan of Zagreb (1825) does not clearly show the corner layout plan of Harmica and Ilica. However, all plans and cadastral maps (starting from 1845) that appeared later, show both the identical development of the plot as well as the layout of the building with an elongated internal cloister courtyard.

Four-storey Stanković House: Bollé's redesign – The third major transformation in restructuring the building occurred while the building was owned by Milan Stanković, probably after a great earthquake in 1882. Designed by Herman Bollé, it was severely criticized by Gjuro Szabo as "...an unfortunate transformation of the elegant Stanković House into a disproportioned four-storey house".

Bollé repeated in the top storey the essential neo-Renaissance compositional scheme of the second floor with a regular rhythm of Tuscan-like pilasters and somewhat more elaborated window *edicula*. A strong rustication was added to the first-floor level but the Classicist pilasters were removed. Parts of the façades were decorated with new Historicist-style mouldings. The "modern" (considering the historical period) T-type windows with fanlights were inserted in the window openings of the new storey. The only personal accent left

by Bollé was a picturesque corner glazed loggia on the third floor with a pyramidal corner turret above it which was later removed. In Bollé's reconstruction, the external joinery, unlike the previous "light-coloured" phase, was painted in dark colour as shown in the photograph from 1889. The same photograph also shows the ground-floor shop-windows with external wooden parts. The same family owned the house until 1916 and it remained almost unchanged until the 1930s. According to the second cadastral surveying (1909-1913), the cloister courtyard was divided into two smaller internal square-shaped courtyards.

Freud House: degradation between the two World Wars – In the short period between 1931 and 1934 when the building was owned by Melvine Freud, the house was extensively reconstructed. Bollé's corner turret was removed from the roof. The same was done with an old late Baroque arched portal facing the square whereas the main entry was relocated along the northern edge of the building; a part of the frontispiece moulding was simplified and flatly rendered thus covering the fine Classicist line division of the wall base.

Redesign after the Second World War – In the last several decades, multiple changes were made in the ground-floor where the shop-windows were frequently redesigned thus destroying the last traces of the previous fronts. After 1991 the interior of the house and a part of the exterior ground-floor level, particularly next to the main entry, were redesigned by the architect Ante Vulin whereas in the last decade some shop-windows were updated and adapted to changing purposes and users.

Considering the multiple historical layers of the building with distinct development phases in which new elements were recognizably added onto the original architectural substance of Stanković House, the last phase is clearly relevant to the correct conservation presentation of the house – the period of Bollé's addition and facade redesign from 1882. In this respect, the façades need to be restored with their missing or partly damaged elements.

ZLATKO KARAC

BIOGRAFIJA

BIOGRAPHY

ZLATKO KARAC, dipl.ing.arh., predavač je na Katedri za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Honorarni je nastavnik na Građevinskom i Šumarskom fakultetu, te na Hrvatskim studijima i Tehničkom veleučilištu u Zagrebu. Predavač je na posljednjediplomskom studiju „Zaštita spomenika” na zagrebackome Filozofskom fakultetu. Diplomirao je 1987., apsolvirao posljednjediplomski studij „Graditeljsko naslijeđe” 1991., a u postupku ocjene mu je doktorska disertacija s temom urbanoga razvoja i arhitektonske baštine Vukovara. Bavi se poviješću hrvatskog urbanizma i arhitekture, te konzervatorskim problemima.

ZLATKO KARAC, Dipl.Eng.Arch., lecturer in the Department of Urban and Physical Planning and Landscape Architecture, Faculty of Architecture in Zagreb; part-time lecturer at the Faculty of Civil Engineering and Faculty of Forestry as well as Croatian Studies and Technical College; lecturer in the Post-graduate Program of "Monument Protection" at the Faculty of Philosophy in Zagreb. He graduated in 1987 and completed his post-graduate program in "Built Heritage" in 1991; his doctoral dissertation on urban development and architectural heritage of Vukovar has been submitted for assessment. His interest focuses on the history of Croatian urban planning and architecture as well as conservation issues.